

BOROS OSZKÁR

A Baka István-féle szerepjáték a kánon, a hagyománytörténés és a versnyelv kontextusában

(Csak a szavak, Búcsú barátaimtól)¹

„Ne követeljetelek a költészettől szigorúan vett tárgyiasságot, anyagszerúséget. [...] Minek mindent ujjaink begyével megtapintani? S főleg, minek azonosítani a szót a tárggyal, amelyet jelöl? Vajon a tárgy a szó gazdája? A szó – Psyché. Az eleven szó nem jelöli a tárgyat, hanem szabadon választja, mintegy lakóhelyéül az egyik-másik tárgyi jelentést, tárgyiságot, drága testet. A tárgy körül a szó úgy lebeg, szabadon, mint a lélek a már elhagyott, de el nem feledett test körül.”²

„Én vagyok a versek szolgája. Nem is cifra, hanem szegény, alázatos szolgája. Úgy érzem, hogy a nyelv az nálam fontosabb. S én azért is hangsúlyozom mindig – azért azt mondom, hogy „én” ugye: valami hiúság bennem is van –, hogy a nyelv az fontos, mert a nyelvet örököltem, az irodalmat örököltem, én örököltem József Attilát, örököltem Dsida Jenőt, örököltem Pilinszky Jánost. Nyilvánvaló, hogy ha valamit leírok, abban benne vannak az elődeim is.”³

„[...] az irodalomnak vannak hagyományai, de nincs hagyományos irodalom, mint ahogy nincs semmiféle hagyományos művészet sem.”⁴

1. A Baka-recepció kétosztatúsága

Köztudomású, számos alkalommal ismételt tény, hogy a Baka István-korpusz kánonbeli pozíciója – s itt elsősorban a lírai életmű befogadás-története említendő – ellentmondásos természetű, vagyis egyszerre,

egymásból következően jellemzi az ingatagság/korszerűtlenség, illetve a maradandóság/progresszió fogalomkettőse.⁵ Habár a jelenség okát Szilágyi Márton már 1993-ban pontosan meghatározta,⁶ máig sem állítható megnyugtatóan, hogy az életművet övező recepcióesztétikai anomáliák tompultak volna.⁷ A Baka István köré felépülő kritikai diskurzust ugyanis átszővi az esztétizáló interpretatív stratégia erkölcsi, politikai, társadalmi értékeket védelmező, a lírai megnyilatkozást képviselőként, tanúságtételként értelmező beszédmódja,⁸ amely a saját kritikai attitűdjének ellenálló poétikai fejleményekről alig vesz tudomást:

Noha a formakultúra, a líra története, lehetőségeinek algoritmiája B. I.-nak a kisujjában volt, nem tudni, mi oltalmazta meg a mindeneget leterrorizáló ilyen-olyan, protoposzt, meta, neo-nouveau és transz-avantgarde Boszorkányünnepétől, amelynek Kopár hegyén hovatovább már csak „performanszok” teremnek.⁹

Baka István nem tartozik a nagy újítók vagy éppen a divatot követők közé. Már indulásakor kijelölte azt a kontextust, amelyben értelmezni tudta korát, nemzetét és magát. Első szerepversei, a Petőfi, Vörösmarty, Dózsa György, Liszt Ferenc hagyományát megelevenítő alkotások révén a közösségi érdekű, nemzetéért felelős költők között tarthatjuk számon.¹⁰

Természetesen nem állítom, hogy a Baka-recepció fő tendenciái kizárólag az efféle törekvések mentén rajzolódnak ki, az ellenben mégis szembeötlő, hogy a szekszárdi születésű költőről, próza- és drámaíróról szóló tanulmányoknak, cikkeknek és recenzióknak egyfajta megengedő retorikai irányultság a részét képezte. Eme beszédmód működtetői, amellet, hogy igyekeznek a preconcepciójukba nem illeszkedő karakterjegyeket legitimálni, elsősorban a tárgyalt oeuvre egyneműsítésében érdekeltek,¹¹ miközben – ebből adódóan és némileg paradox módon – korábbi paradigmákba sorolják be azt. Az említett antinómiát különösen eklatánsan viszik színre Németh Zoltán megjegyzései: a szerző Tózsér Árpádhoz képest egyrészt megkésettnek tekinti a Baka-életműben megtapasztalható horizontváltást, másrészt homogenizációs szándéka rejtett hatásának engedve korlátozza is annak átfogó érvényét:

Mind Bakánál, mind Tózsérnél a népiességből építkező, de a létkérdéseket drámai erővel problematizáló, evokatív erejű, az elégia és a rapszódia nyelvét használó, a különféle tragikus-romantikus szerepeket variáló verstípus jelenik meg már az első kötetekben. Ez a váteszi-vallomásos nyelv ad lehetőséget olyan metafizikai tartalmak újraalkotására ebben a mitologikus lírafelfogásban Baka számára, mint szülőföld, haza, Isten, illetve ezeket a metafizikai tartalmakat

vetíti rá a költői lét ontológiájára.¹²

[...]

Míg Tózsér a hatvanas évek végére szakított a vallomásos-patetikus, romantikus-tragizáló versfelfogással, addig Baka István ugyanezt a nyelv- és lírafelfogást a hatvanas évek végétől kezdte a maga számára hasznosítani. És – Tózsértől eltérően – sosem szakított ennek a költészetfelfogásnak a kiindulópontjával [...]. A magyar lírában bekövetkező nyelv- és irodalomszemléleti megújulások és módosulások tehát csak ennek a vallomásos-tragikus versfelfogásnak a kiterjesztéseként, és nem ennek a nyelvnek a kétségbevonásaként értelmezhetőek Baka költészetében.¹³

Mindemellett hiba lenne a jelzett kritikai dichotómiát az összes esetben reflektálatlanul beállítani, hiszen világosan kirajzolódnak azok az általános érvénnyel tett értelmezői megállapítások is, amelyek produktív hozadéka éppen e kettősség *okainak* megjelölésében mérhető le. Nem véletlen, hogy az illetén megállapítások – Bedecs László fentebb már idézett soraival párhuzamosan – nagyrészt a Baka-korpusz felemás kanonizációját felszámolni akaró konferenciakötetben tűnnek fel, s később – amint azt a következő fejezetben bizonyítani igyekszem – a Baka-féle szerepjáték-leírás átértékeléséhez (is) vezetnek.

Baka költészete fontos irodalomtörténeti *határhelyzetben* született meg, abban a határhelyzetben, amelyekben a hagyományos közösségi vagy hagyományos közösségiért perlekedő költészet általános emberi kérdéseket érintő költészeté alakult át [...]. Ez viszont azt jelenti – s feltehetően ez magyarázza a különböző olvasatokat, de nem csak a különböző olvasatokat, hanem Baka költészetének a különböző irányokban való elfogadottságát is –, hogy a versek *több kód szerint olvashatók*, amiből az is következik, hogy az olvasónak kell megtalálnia a legteljesebb, az összetettségüknek leginkább megfelelő olvasatot.¹⁴

[...] a műnek közelében maradván nem tekinthetünk el attól, miszerint az összművészeti alkotás kísérlete, a korai Gesamtkunstwerk esélyeinek latolgatása nem pusztán a szűnőben lévő „bizonyosság” helyreállítására való törekvésként könyvelendő el, hanem olyan törekvésként, mint amely a művészetek „egymást kölcsönösen átvilágító” egységének illúziója helyébe az állítólagos egység szövedék-voltát, barkácsolás révén megteremtett kényszerű egymásra utaltságát hozza színre: *egyszóval azt a fajta hagyományértelmezést, amely a különféle helyekről származó elemek összeférelését követőleg sem rejti el a széttartás motivikus, a központ létesítését szándékoló törekvés ellenében ható indítékait.*¹⁵

2. A szerep(játék)-konceptiók az interpretatív szövegüniverzumban. Baka nyelvi szerep(játék)-felfogása

A Baka-kritika kezdetben egy kifejezetten érvényét veszített esztétika felől ítélte meg a lírai korpust, s ennek a szerep(játék) vonatkozásában három szinte beláthatatlan, az elváráshorizontok dinamikáját majdhogynem megmerevítő következménye lett: mert nemcsak az életmű kanonikus pozíciójának ingadozása (a.), valamint a Baka-poétika látens elmarasztalása (b.) következett belőle, hanem a szerep(játék) költő-szereppel való összemosása is (c.). Hogy érzékelhető legyen, eme attitűd mennyire erős hatást gyakorolt a későbbi interpretatív gyakorlatra, elég Fenyő D. György 2007-ben (!) közreadott cikkéből idézni:

[...] a feltételezett kapcsolat közösség és költő között megszakadt, a szellemi konszenzus megléte nem evidencia. Talán ma még valamennyire sajátja a magyar befogadóknak a szocializmus évtizedeinek ismerete, de egyre kevésbé lesz az. Ebből nem csak az következik, hogy tárgyi magyarázatokat fognak igényelni ezek a versek [...], hanem egy jóval mélyebb probléma is. Az, hogy úgy választ közösségi lírai alanyt a vers, hogy a közösség léte (és a költő kapcsolata vele) nem adott többé.¹⁶

[...]

Egy közösség nevében és egy közösség tagjaként, a többiekért is szót emelő költő szerepe – igen, ez azért vélhetően akkor is átélehető lesz, ha más költői szerepek kerülnek előtérbe, s ha a konkrét közösség és a konkrét költő már a múlté.¹⁷

A fejezet bevezetőjében említett attitűddel szembeni kritikusi distancia magától értetődően generálta a szerep(játék) eltérő koncepcióit, így ezen poétikai összetevő közéletiségként, vallomásként¹⁸ való elgondolásán túl óhatatlanul megjelent annak imitációs,¹⁹ eltávolító,²⁰ illetve autoreferens²¹ játékként történő definiálása is. Saját értelmezői pozícióból nézve fontosabb ennél, hogy a bakai szerep(játék) elismerése viszonylag hamar az egzisztencia felől vált biztosítottá, azaz a személyes lét(ezés) szintjére került;²² igaz, a szerepben néha az élmény szemléletes formában való leképzőeszközét, a biografikus szerző alteregóját látta a kritika.²³ Ha utóbbi fő vonásként Lator Lászlónál meg is maradt, a költő vitathatatlanul fontos észrevételeként említendő, hogy a szerepet a tárgyiassággal, valamint a személyes-személytelen beszédmód váltakozásával hozta kapcsolatba.²⁴ Azok a szerephez kapcsolódó nyelvi eljárásmodok, szövegszervezési tendenciák ugyanis, amelyek látszólag a tárgyiasság és a személytelenség

felé mutatnak, inkább akként értelmezendők, mint amelyek a személy konstruálódásának textusbeli folyamatára, a vers kulturális emlékezetbe történő belépésére, beléptetésére terelik az olvasói figyelmet.²⁵ A szerep(játék) így nemcsak a nyelvi elbizonytalanodással szemben képes hatni, hanem egyúttal a reflexió versbéli aktusának letéteményesévé is válik.²⁶ Másképpen: az önmegértésként aposztrofálódó szerep leválik a biografikus szerzővel való azonosíthatóságáról²⁷ és összhangba kerül eredeti, Baka István által adott leírásával:

Két költői szerep ellenszenves számomra: az egyik a váteszi, mert teljesen talajtalan, a másik a magánköltői, az, amelyik teljesen elvész a partikularitásban. A költő legyen szerény, igyekezzék fontos dolgokat kimondani, de ne higgye azt, hogy népet vezet, de azt se képzelje, hogy banális élettéményei fontosak lehetnek mások számára, különösen, ha stílusa is merő, bár idézőjelbe tett banalitás.²⁸

[...]

Amikor írtam [a *Döblinget*], Széchenyinek éreztem magam, de mindig annak képelem magam, akiről írok. Ha a történelmi alak világába belehelyezkedem, akkor tudom a legjobban kifejezni magam. Nem véletlen, hogy történelmi alakokról szóló verset – csak egyes szám első személyben írok. Mert nem őt, hanem rajta keresztül magamat próbálok megfogalmazni. *Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl.*²⁹

Mindehhez csupán annyiteendő hozzá, hogy a bakai gondolatrendszerben a fenti önmegfogalmazás kizárólag nyelvben tétéleződött, hovatovább a világ megértésével és a transzcendenssel érintkezett:

Ahogy más ember az Isten-magyarázatokkal értelmet lel maga körül, úgy én a nyelv által ismerem föl a világ értelmét.³⁰

[...]

Én is várok egy transzcendens élményre, de még sohasem éltem át. *Illetve csak akkor, amikor ezt a nyelv adta nekem. Az, amit olvastam vagy írtam.*³¹

Természetesen valamiféle istenélményről, szakrális tapasztalatról csak annyiban beszélhetünk, amennyiben azt a szerző ricceuri értelemben való (nyelvi) megtörténeése felől identifikáljuk. Ennek motivációja azért is lehet indokolt, mert egy rejtett, a recepcióban nem tárgyalt poétikai kapcsolatra hívja fel a figyelmünket.

3. A weöresi szerep(játék) a kritikai korpuszban és a Weöres-gondolatrendszerben

Bára Weöres-féle lírai dikcióra a kezdetektől fogva jellemző a szerepjátszó hajlam, s irodalomtörténet-írásunk a szóban forgó korpusz eme centrális markerének leírását tekintve jelentősnek mondható eredményekkel büszkélkedhet, mégsem állítható, hogy a fent említett problémára minden esetben sikerült körültekintő válaszokat adni.³² Az 1970-es évek végén nyolcvanas évek elején megjelent ma már klasszikusnak számító monográfiák mindegyikében találunk a kérdésre való utalást,³³ vagyis a probléma tudatosítása kortársi interpretatív szituációban megtörtént, s cseppet sem meglepő módon éppen egy a szerepjátékot végsőkéig vivő szöveg, a *Psyché* kiadásához kapcsolódott: az *Egy hajdani költőné írásai* alcímmel megjelent textus elementáris erővel vetette fel a Weöres-életműjéről természetű beágyazottságát, így azt szinte senki sem hagyhatta figyelmen kívül. A válaszok ennek megfelelően – akár egyetlen dolgozaton belül is – a biográfiai,³⁴ alkotáslélektani³⁵ észrevételektől egészen a egzisztenciálfilozófiai, szubjektumelméleti³⁶ megfontolásokig íveltek, miközben alig-alig lelhető fel a szerepjáték költői koncepciójával számot vető kritikai megnyilatkozás. Holott Weöres határozottan háritani igyekezett minden olyan teoretikus elképzelést, amely a költészet, tágabb értelemben az irodalom autonóm nyelvétől idegen, külsődleges elgondolásokon alapult:

– Beszéltél vagy nyilatkoztál egyszer arról, hogy a költő – te! – gyakran maszkok mögé bújsz. Miért?

– Mert a... nem is annyira maszkról van itten szó, inkább olyan tényezőkről, amik valamit kiemelnek, és valamit háttérbe szorítanak. *Más-más arányban, más-más keverésben tudja az ember a dolgokat átadni azáltal, ha a maga nevében és a saját jelen idejében beszél, vagy pedig másnemű, más korszakbeli személyiségen keresztül szólal meg.* Akkor egészen más tényezők juthatnak érvényre. Itt ez számít, nem az, hogy maszk vagy nem maszk, hanem nyilvánvalóan egy XVIII. századi vagy egy XV. századi környezetben és eszmevilágban, vagy – mint a *Teomachiával* kapcsolatban szó volt róla – egy ókori, antik, klasszikus eszmevilágon át másképp nyilatkoznak a dolgok.

– Miért van erre szükséged? Miért jó ez neked?

– Ez nekem nem jó, és nem is okvetlenül szükséges, hanem ez is egyfajta lehetőség. *Kírja az ember magát, egyetlen lehetőségen belül,* és akkor más koordináta rendszert kell találni, amin keresztül újra meg tud szólalni.

– De ezekben a más-más koordináta-rendszerekben is rendszerint ugyanarról folyik a szó. Amiről Náreki Gergely beszél vagy Lónyay

Erzsébet, a Psyché, az érintkezik azzal, amikről – mondjuk – a *Mahruh* veszése beszél, amit a *Magyar etűdök*ben olvashat az ember. És így tovább.

- Minden érintkezik mindennel, de mégis más.
- Igen, de csak akkor érintkezik, hogyha ennek az egésznek van egy közös összefüggő erőtere. Na most: ez micsoda? Ha nem a személyiség?
- Nem a személyiség: *ez maga az emberi kultúra [...]*.³⁷

Az elhangzottakból következik, hogy Weöres a megnyilatkozást (ez esetben a beszédet és a megszólalást), valamint az írást elsősorban nem mint az adott társadalmi réteghez tartozó szó lenyomatát (szociális szó, Bahtyin),³⁸ a szerepjátékot nem mint a személyiség jellembeli megsokszorozódását gondolta el. A szerep (itt maszk) nyelvi természete, amelyen belül adott szemantikai potenciál a jelentésképzésben kiteljesedhet az előbbieknél sokkal fontosabb volt számára. Nyelv, beszéd, írásaktus, szemantika és kulturális emlékezet a weöresi gondolatrendszerben a legszorosabban összefügg, s mindennek mélyreható következményei vannak a megszólaló státusát illetően is:

- Az átváltozás lehetősége és vágya mindig jelen van a költészetekben. Ez a része egy világról alkotott képnek?
- Minden költészet és minden erő a folytonos átváltozásokon alapszik. Nálam ez éppen így megvan. Az ember transzfigurációkba, metamorfózisokba kényszerül. Minden mű átváltozás... Óriási ennek a jelentősége. Az én költészetemben nem nagyobb, mint bárkiéban. Végeredményében a metamorfózis, hogy egészen primitivizáljak, az, hogy *nem írhatunk csupa A betűt. Mihelyt B-t is írunk, rögtön egy átváltozás is történt. Az átváltozás a magam életében és művében egészen szükségszerű és egyszerű*.³⁹

Mindezek alapján produktívnak mutatkozhat azon felvetés, mely szerint a szerepjáték és a szerző ricœuri értelemben vett nyelvi megtörténése Weöres poétikai rendszerében – csakúgy, mint Bakánál – korrelál. Talán innen magyarázható, miért mutatkozik reflektálandóként majd minden egzisztenciálfilozófiai megalapozottságú dolgozatban a weöresi alakváltás fogalma. Mindenesetre az eddig mondottakat támasztja alá az eredetileg az első *Psyché*-ciklushoz tartozó – a legfrissebb kiadásban a függelékben helyet kapott – utószó is:

A magyar irodalomban talán szokatlan, hogy valaki az énjének egy megvalósíthatatlan részét egy másik személlyé sűrítse, olykor más korszakba is. A világirodalomban sok példa van erre: Pessoa négy fő- és mellék-énje, Chatterton középkorba visszavetített versei,

nálunk pedig Thaly kuruc nosztalgiája. Ez a „pót-én-kivetítés” *alkalmat ad más temperamentum és más stílus használatára, a szókincs és mondatformálás más módjára: vagyis nyelvi és szellemi felfrissülésre.* A kis versciklusban női szív van, mely azonban *nem találhat életlehetőséget* egy férfi életében, *csak áttételesen, a versben.*⁴⁰

Vagyis a nyelv, azon túl, hogy – világlátásának, hagyományának köszönhetően – lehetővé teszi adott episztémé összetevőinek más és más kifejezési módját, a költőien lakozás⁴¹ ontológiai eseménnyel bíró természetét is magában rejt. Az általam korábban említett relációrendszerbe így olyan fogalom lép be, amely a lírai (irodalmi) diskurzus egyik differentia specificájaként gondolható el.

4. A nyelvi szkepszisztól a szó-imádságig: *Csak a szavak*

A nyelv önazonosság-konstruáló volta mind a Baka-, mind a Weöres-poétika szerves része.⁴² Az említetteken túl a versnyelvben megnyilvánuló egyszeri szemantika – amint láttuk – mindkettőjüknél szervesen összefügg a szereppel mint nyelvi potenciállal. Mielőtt eme összefüggésrendszer interpretatív tárgyalására rátérnék, szükségesnek tartom egy rövid kitérő segítségével megvilágítani, miként vesz részt a jelentésképzésben nyelv és ritmus dinamikus egymásra hatása. Utóbbi kérdésfeltevés megválaszolása véleményem szerint azért megkerülhetetlen, mert olyan líranyelvi működésmódra irányítja az elemző figyelmet, amely a Baka-féle szerepversekben, így a Pehotnij-ciklusban is hatványozottan jelen van.

Baka költészetének referenciális rétegében átütő erővel érhető tetten az Istent vádló, a transzcendencia érvényességét megkérdőjelező megszólalásmód.⁴³ Az eme karakterjegyek megfelelő lírai kompozíciók tematikus értelmezői keretben – s Baka nem verses megnyilatkozásaival összhangban⁴⁴ – könnyen válnak pusztán a primer jelentés felől olvasottá, illetve a taxonomikus attitűdből eredően éppoly könnyen vezetődnek vissza az „istenes versek” alrendszerébe. Varga Magdolna szerint például ide tartozik a *Csak a szavak* című Baka-vers is,

A Gecsemáné, a Zsoltár és a Csak a szavak című alkotásainak írásjel nélküli, már-már rapszodikus áradásai feleselések Istennel, de nem az Ószövetség prófétáinak, pátriárkáinak és királyainak modorában, hanem a 20. század profán hangján, a szerző ateizmusát is „beledolgozva”.⁴⁵

holott a szóban forgó költemény ritmikus és versnyelvi szerveződése – úgy tűnik – ellene hat az ateizmusból kiinduló interpretációnak, vagy legalábbis a *Csak a szavak* eltérő értelmezését teszi lehetővé.

Baka István
*Csak a szavak*⁴⁶

U U|U - | - - | U - | -
Csak a szavak már nem maradt más
U U|U - | U U|U -
csak a szavak csak a szavak
U-| U-| U-| U -
a tó szavában úszom én
U U|- -| - U|UU|-
hol a hínár mondata tapad

- -|U-| U-| U-|U
testemre és a mélybe húzna
U -|U U| - -|U -
de hát az is csak szó a mély
U -| U -|U -|U-| -
nevezz meg és a név a szó majd
U U|U -|U-|U -
kiszabadulva partot ér

U U|U - | - - | U - | -
csak a szavak már nem maradt más
- -|-U U -| U -
nem táplál a kenyér s a bor
- -|U - |U -| U-|-
lélek vagyok ki test-koloncát
- -|U -|- -|U U
hurcolva folyton megbotol

U -|U -|U-|U-|U
a semmi és a lét közötti
U -| - -|UU|U -
küszöbben bár ez a küszöb
- U U -| U -|U-|-
szó maga is csak és riadtan
- -|UU| U -| U -
tévelygek a szavak között

- -|U -|U -|U -
 jó volna lenni még talán
 U U| -U| - U| - U| -
 de mit is tegyek ha nem lehet
 U- | - -|U -|U -|U
 a szótáradba írj be s néha
 U - |U -|U -|U -
 lapozz föl engem és leszek

Ha megvizsgáljuk, melyik az a közvetlenül jelentésszerű elem, amelyik a legtöbbször feltűnik a vers textusában, akkor főképpen a *szó* lexéma, s annak alakváltozatai említendőek (*szavak, szavak, szavak, szavában, szó, szó, szavak, szó, szavak, szótáradba*). Feltűnő azonban, hogy a szöveg ritmikai organizációja meglepő következetességet mutat. A Baka-vers ötödféles és négyes jambusok rendkívül szabályos váltakozására épül, amelyek szerkezeti szinten (a verslábakat szótagszámra átfordítva) a következő módon írhatók le: 1. szakasz: 9, 8, 8, 9; 2-4. szakasz: 9, 8, 9, 8; 5. szakasz: 8, 9, 9, 8. A *Csak a szavak* tehát három nagy strukturális blokkra osztható: a homogén felépítésű középrész (2-4. vszk.) a felütés és az utolsó szakasz közrefogja, miközben az is megfigyelhető, hogy a kezdő négy sor ötödféles jambusai a versvégen szakaszközépre húzódnak, sőt, részben lejtésváltáson esnek át (18. sor), vagyis a Baka-vers nem rendelkezik klasszikus kerettel:

1. vszk.
 U U|U - | - - | U - | -
 U U|U - | U U|U -
 U- | U - | U- | U -
 U U| - - | - U | U U| -

5. vszk.
 - - | U - | U - | U -
 U U| - U | - U | - U | -
 U- | - - | U - | U - | U
 U - | U - | U - | U -

A forma dezautomatizációja, olvasói elváráshorizontot felforgató természete tehát mintegy anticipálja a szó státusának téma szintjén bekövetkező megváltozását [hiábavalóság → jövőre irányultság (leszek)],⁴⁷ azaz a forma a köznyelvi fordulatként értékelhető megnyilatkozás hangsúlyozottságáról (Csak szavak!) és a markánsan jelen lévő nyelvi szkepszisről a szó nyitottsághoz kötöttségére irányítja a figyelmünket.

Csak a szavak már nem maradt más
 csak a szavak csak a szavak

[...]

a szótárdba írj be s néha
lapozz föl engem és *leszek*⁴⁸

A leírt pozícióváltásnak egyébiránt időmértékes jelölője is van: a végig jambikus lejtésű textusból ugyanis kiemelkednek azok a sorok, amelyek nem tartalmaznak helyettesítő lábakat, s ezekben, vagy az ezekkel grammatikailag szorosan összefüggőkben a szó átértékelődésének folyamata zajlik.

U-| U-| U-| U -
a tó szavában úszom én
U U|- -| - U|UU|-
hol a hínár mondata tapad

U -| U -|U -|U-| -
nevezz meg és a név a szó majd
U U|U -|U -|U -
kiszabadulva partot ér

U -|U -|U-|U-|U
a semmi és a lét közötti
U -| - -|UU|U -
küszöbben bár ez a küszöb
- U U -
szó maga is

U-|- -|U-|U -|U
a szótárdba írj be s néha
U -|U-|U -|U -
*lapozz föl engem és leszek*⁴⁹

A kezdetben mélybe húzó szóból a szövegben előre haladva az elkövetkezendő időkbe való beiródás feltételrendszerét egyedül létesíteni képes eszköz válik, amelynek révén ráadásul a passzív egzisztálás (lenni) keletkezőben lévőbe (leszek) fordul. Az illetén természetű szó pedig a semmi és a lét közötti mediátorként (itt: küszöb) a keresztényi (jézusi) szakralitás helyére áll (a.) és a bűnt (botlást) is annullálja (b.).

(a.)
csak a szavak már nem maradt más
nem táplál a kenyér s a bor
lélek vagyok ki test-koloncát
hurcolva folyton megboto]⁵⁰

(b.)
 a szótáradba írj be s néha
 lapozz föl engem és leszek

A szó ezzel visszakerül eredeti jelentésébe ('felkiáltás, ima'⁵¹), s választ ad a Mit tegyek?- kérdésre is. Habár a biografikus értelemben vett létezés lehetetlen („jól volna lenni még talán / de mit is tegyek ha nem lehet”⁵²), az olvasói (kulturális) emlékezet (én → te) az öröklét forrásaként képzelhető el, olyan entitásként, amelynek tulajdonképpen evangéliumi funkciója van.⁵³

5. Nyelv, ritmus, szerep(játék): *Búcsú barátaimtól*

Baka István Pehotnij- és Yorick-versei általánosan elfogadott vélemény szerint olyan lírai megnyilatkozások, amelyekben a szerep(játék) magas esztétikai nívón mutatkozik meg. A kritikai diskurzus eme magas esztétikai értéket egyrészt a szerep(játék) mibenlétére való rákérdezésből/reflexivitásból, illetve annak önfeltáró annulálódásából,⁵⁴ másrészt a szerzői név szövegbe való anagrammatikus beíródásából eredeztette.⁵⁵ Mindezek a koncepciók természetesen a jelen receptív horizontjából nézve is kifejezetten termékenyként aposztrofálhatók, így tulajdonképpen csak az előző fejezetben már jelzett versnyelvi működés szöveginterpretációban való érvényesítésével és a szerep(játék) mint nyelvi potenciál interpretatív tárgyalásával egészítendő ki.

Baka István
*Búcsú barátaimtól*⁵⁶

U -|U -|- U U -|U -|-
 Yorick Pehotnij fogadott fivérek
 - -|- -|U -| - -|U -|U
 Most elballagtok egymást támogatva
 U -| --| --|U -|U -|U
 Egyik Helsingör esti kék kódébe
 - U U -|- -|U -|U -|U
 Másik a pétervári alkonyatba

- U U- | - - | - - | U -
 Mindegy a varjú egy nyelven beszél
 - - | U - | - - | U - | - - | U
 Mindenhol épp csak Dániában raccsol
 U - | - - | - - - | U - | - -
 Oroszthonban meg lágy l-ekkel él
 - - | U - | U - | - - - | U - | -
 Kál kál ha udvarolgat s nem parancsol

U - | U - | - - - | U - | U - | -
 De itt is ott is szép mikor tavasszal
 - - | U - | - - | - - - | U -
 Rosszul kirázott tagként csöppet ejt
 U - | - - | - - - | - - - | U - | -
 Az első jégcsap s nyirkos lesz a hajnal
 - - | U - | - - - | - - - | U -
 S foltként üt át Szentpétervár felett

U U | U - | - - | - - - | - - | U
 Ahol a nép most kolbászért áll sorba
 - - - | U - | - - | - - - | - U
 S még szebb az est Helsingörben mikor
 - U U - | U U | UU | U - | U
 Illatozón kinyit a lacikonyha
 - - | U - | - - - | U - | U -
 Bár jól tudom hogy hasztalan kotor

U - | U - | - - - | U - | U - | -
 Yorick zsebében hat csupán a krajcár
 - U | UU | U - | U - | U -
 S hétbe kerül a sült de tán jutott
 - - | U U | UU | U - | U - | -
 Is volna neki ha Horatiusnál
 U - | U - | - - | - - | U -
 Le nem ragad s ismerné Móriczot

- - | U - | U - | U - I U - | U
 Jó volt-e élni mondd Yorick s Szytepan te
 - U U - | U - | U - | U -
 Vagy legalább is elviselhető
 U - | - - | U - | U - | U - | U
 Vigasztaljon ha nem fogad be Panthe-
 - U U - | UU | U - | U -
 On titeket befogadott a Nő

– – | – – | U – | U – | U – | U
 Búcsúzom tőletek barátaim ti
 U – | U – | U – | – – | U –
 Kik elfecsegve minden titkomat
 U U | U U | – – | – – | U – | U
 Csak egyet egyet nem mondhattatok ki
 U – | U – | U U | U – | U –
 A legnagyobbat a Titoktalant.

A *Búcsú barátaimtól* szerkezete – a jambikus lejtést szótagszámokkal (is) kifejezve – szintén háromosztatú: az első versszakban kiépülni látszó metrikus rend [(a.) stabil hatodfeles jambus; 11, 11, 11, 11] már a másodikban (b.) ötös és hatodfeles váltakozására módosul (10, 11, 10, 11), hogy aztán a harmadiktól kezdve végig (c.) hatodfeles és ötös soronkénti cserélődése domináljon (11, 10, 11, 10). A versnyelv tehát igen hamar újraképi saját ritmikus formáját, miközben tematikus szinten *expressis verbis* ki is mondatik, hogy az azonosságot eddig hordozó szerepek tarthatatlanok.⁵⁷

Yorick Pehotnij fogadott fivérek
*Most elballagtok*⁵⁸ egymást támogatva
 Egyik Helsingőr esti kék kódébe
 Másik a pétervári alkonyatba

Ezzel párhuzamosan nemcsak a szerepek és a korlátozott társadalmi lehetőségek kínálta élettérben való létezés rétegeinek következetes megkülönböztetése figyelhető meg (nép, lacikonyha ↔ Sztyepan, Yorick), hanem a szerep szöveghagyományhoz való közeledése is:

[...] nyirkos lesz a hajnal
 S foltként üt át Szentpétervár felett

Ahol a nép most kolbászért áll sorba
 S még szebb az est Helsingörben mikor
 Illatozón kinyit a lacikonyha

[...]

Yorick zsebében hat csupán a krajcár
 S hétbe kerül a sült de tán jutott
 Is volna neki ha Horatiusnál
 Le nem ragad s ismerné Móriczot

A nyelvi megnyilatkozásként elgondolható vers textusa és az általa megtámasztott szerep tehát fokozatosan leválik saját szociografikus/

biografikus értelmezői stratégia alapján való olvashatóságáról, s ennek tulajdonnevekkel kifejezett explicit módja mellett metaforikus jele is van: az első szakaszban fellelhető *esti* szóalak ugyanis Kosztolányi *Esti Kornél* című írását idézi, idézheti az olvasói emlékezetbe, azaz az említett *jel* mintegy elővételezi a szerep szöveghagyományként, de facto nyelviként történő interpretálhatóságát. Egyáltalán nem véletlen, hogy a fentiekben részletezett státuscseré a lejtés szerint kiemelt (choriambikus, trochaikus törésű) sorokban zajlik, hiszen a téma szintjén bekövetkező váltás csak új formai-ritmikai keretben lehetséges.

1.
U -|U -|- UU -|U -|-
Yorick Pehotnij fogadott fivérek
- UU -|- -|U -|U -|U
Másik a pétervári alkonyatba
2.
- U U- |- -| - -| U -
Mindegy a varjú egy nyelven beszél
3.
U -|- -| - -| - -|U -|-
Az első jégcsap s nyirkos lesz a hajnal
4.
-U U -|U U|UU|U -|U
Illatozón kinyit a lacikonyha
5.
- U|UU|U - |U -|U -
S hétbe kerül a sült de tán jutott
6.
- UU - |U-|U-|U-
Vagy legalább is elviselhető
- UU -|UU|U -|U -
On titeket befogadott a Nő

A versnyelvi szerveződéshez elválaszthatatlanul hozzátartozó ritmikai jelentésképzés azonban nem áll meg ezen a ponton, hiszen az az egy nyelven való beszélést, vagyis az irodalmi hagyományt egységesként tételező felfogást („Mindegy a varjú egy nyelven beszél”) – choriambikus törés és enjambement révén is jelzetten – a létezővel (ontosz) köti össze.⁵⁹

U -|- -|U -|U-|U -|U
Vigasztaljon ha nem fogad be Panthe-
- UU -|UU|U -|U -
On titeket befogadott a Nő

A *panteon* szó eredeti jelentései ennek folyamányaként kiíródnak a versből (1. 'az összes istennek emelt templom az ókori görögöknél és rómaiaknál', 2. 'kiemelkedő személyiségek tiszteletére emelt emléképítmény', 3. 'nemzeti emlékhely, temetőben nemzeti nagyságok sírhelyeinek területe'⁶⁰), s helyükre a szerepen keresztül megnyilatkozó alany önazonossága, azaz a szerző megtörténeése kerül: „Vigasztaljon [téged! → önmegszólítás], ha nem fogad be Panthe- / On.⁶¹ A kérdéses szó tehát a ritmus és a forma dianamizmusától hajtva addig nem használt jelentéssel, jelentőséggel töltődik fel, ám ez a téma szintjén már kimondhatatlan, s csak a szöveginterpretációban létezik:⁶²

Búcsúzom tőletek barátaim ti
Kik elfecsegve minden titkomat
Csak egyet egyet nem mondhattatok ki
A legnagyobbat a Titoktalant.

Az önmegszólító vers társadalmi-egzisztenciálfilozófiai (Németh G. Béla) és dialogikus (Kulcsár-Szabó Zoltán) koncepciója tehát kiegészítendő a versnyelv ritmikai potenciálja felőli olvasattal. Mert abban nem csak olyan működésmódra ismerhetni, amely az önazonosság megteremtésével párhuzamosan átírja a szójelentést, hanem olyanra is, amely egy ki nem mondott, de létező poétikai kapcsolatra irányítja a figyelmünket. Bár a Baka-Weöres párhuzamot sokan felvetették,⁶³ kettejük hasonló szerep(játék) és a versnyelv-felfogása részletezően még nem kutatott.

Jegyzetek

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

² Oszip MANDELSTAM, *Árnyak tánca. Esztétikai írások*, vál., szerk. és az utószót írta ERDŐDI Gábor, Széphalom, Budapest, 1992, 8–9.

³ BAKA István *Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, a szöveget gondozta és az utószót írta BOMBITZ Attila, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 271–272.

⁴ VAS István, *Hagyomány és újítás. Pen-kerekasztal = Uő., Körül-belül*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 202.

⁵ Vö. „Baka István jó évtizede a magyar költészet élvonalába tartozik. Ő maga *Döbling* című kötetétől számítva pályája fordulatát, a kritika valamivel később vette észre ezt az emelkedést, de mára szinte teljes az összhang; a legkülönbözőbb irányú

kritika egyaránt jelentős költőnek tartja.” LENGYEL András, „Az apokalipszis realizmus”. *Baka István új kötetéről = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete, vál., szerk., összeáll. FÜZI László, Nap, Budapest, 2000, 194. Továbbá: „Ha van jól válogatott versgyűjtemény, amely megszégyeníti a kritikát figyelme kihagyásáért, akkor Baka István Szépirodalminál megjelent kötete minden bizonnyal ilyen. Mert arra mutat, s igen határozottan, amit ha észleltünk, se ismertünk el, hogy jelentős költővel van dolgunk. S nem mentség, hogy lassan, rejtve növvő életműről van szó, hogy a benne munkáló hagyományos, nemzeti elkötelezettségű, ha úgy tetszik: küldetéses költészettípus sajátosságai e líra igazi természetét illetően könnyen félrevezethetnek [...]”. (Varga Lajos Márton) [...] „Zárt, nálunk meglehetősen szokatlan líra ez, talán ez a kifejezésforma is hozzájárul, hogy sokáig homályban növekedett, s a kritika, ahogy mondod, nem figyelt rá kellően, vagy nem tudott vele mit kezdeni.” (Lator László) LATOR László – VARGA Lajos Márton, *Passió labirintusában. Baka István: Égtájak célkeresztjén*, Jelenkor, 1991/6., 571.*

⁶ „[Lator László] valóban jellemző fogadtatástörténeti zavarra világított rá rendkívül élesen. Tudniillik arra, hogy Baka nem került bele olyan, nemzedéki vagy világszemléleti jegyek alapján megalkotott kritikai névsorolvasásokba, amelyek a magyar kritikai hagyomány újabb fejezetének tanúsága szerint a jelentőség tudatosítását a leginkább elvégzik. Illetve ahová besorolták, annak kevés köze volt Baka lírájának mélyebb rétegeihez [...] [...] Baka Istvánt ugyanis szinte mindmáig és szinte kivétel nélkül [...] a Kilencek költőcsoportjának leszakadó tagjaként kezelték, ami azt is magában foglalta, hogy a népi líra leszármazásának rendszerében értelmezték.” SZILÁGYI Márton, *Baka István jelenései = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, 187.

⁷ Vö. „Van-e még esély, lehet-e menedék? E problémakör a *Döbling* központi magja. A hat versből álló ciklus/hosszúvers nem a reformert, nem a legnagyobb magyart állítja a fénybe, hanem a *Napló* vívódó, a cselekvéstől elzárt, önnön kétségeivel is küszködő Széchenyijét. Az Ilia Mihálynak ajánlott költeményben Bakának sikerül megmenteni a romantikus vátesz nemzetsorsot formáló szavainak hitelét, és a döblingi karosszékéből üzen a 20. századnak.” ÁRPÁS Károly, *Vízmezőben gomolygó éj. Baka István: Égtájak célkeresztjén = ÁRPÁS Károly – VARGA Magdolna, Kettős tükörben. Cikkek, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről*, Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1998, 68.

⁸ Vö. Kulcsár Szabó Ernő Kovács András Ferenc befogadás-történetével kapcsolatos állításaival: „Mindenekelőtt azonban azért tanulságos ez a gyér fogadtatás, mert benne a mai kritikai gondolkodás egyik legjellemzőbb anomáliája kerül a felszínre. Éspedig annak az érzelmi-ideológiakritikai szemléletmódnak a kudarca, amelyik a maga kétosztatú rendszerének tagolatlan fogalmaival (szabadság, kegyelmi állapot, szeretet [...], felelősség, autonómia, igazság, szolidaritás stb.) nemigen tudja szóra bírni ennek a lírai világnak a *poétikai* összetettségét. [...] De ellenállást fejt ki azon értelmező műveletekkel szemben is, amelyek prófétai lázzal, hittel és küldetésstudattal védelmezik a modernség utolsó állásait.” KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Poesis memoriae: lírai mnemotechnika és kulturális emlékezet. Kovács András Ferenc pályakezdése = Uő., Szöveg – medialitás – filológia. Költészettörténet és kulturalitás a modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2004, 246–247. (Kiem.: K. Sz. E.)

⁹ HATÁR Győző, „Autentikus líra”, *Forrás*, 1996/5., 93.

¹⁰ NAGY Gábor, „Legyek versedben asszonánc”. *Baka István költészete*, Kossuth

Egyetemi, Debrecen, 2001, 11. Felette jellemző, hogy Nagy Gábor 2001-ben is csak kisebb módosulásokról beszél, miközben azokat posztmodern hatásoknak tulajdonítja.

¹¹ „Mert bár többfélélt tud, hangot, stílust is vált, ha egy időre kiírja a régít (vagy csak eljátszik vele egy darabig, hogy mást is tud), *mindig ugyanazt csinálja*: az érzéki világ borzalmaival és gyönyöreivel, olykor borzadályos gyönyöreivel adja elő a gravitációnak fűgét mutató balettfigurákkal.” PÖR Judit, *Szárnyaló kétségbeesés. Impressziók Baka István verseskötetéről*, Holmi, 1993/5., 733. Lásd még: „*Egyetlen élmény megszállottja*. Világos, hogy [Baka István] számára – már az öt letipró betegség elhatalmasodása előtt is – a Teremtő közönye, nagyvonalú és már-már derűs ember-pusztítása elleni lázadás volt a gondolkodását meghatározó alapélmény. Annak felismerése, hogy nincsen külső menedék. Mindnyájan egy kozmikus sakkjátszma figurái vagyunk, s nem tudható, milyen minőségű és milyen színű bábok, ahogy még az sem sejtethető, ki és milyen szándékkal irányítja ezt a félőrült és véget nem érő játszadózást.” SZEPESI Attila, *A cella*, Tiszatáj, 1996/9., 25. (Kiemelések tőlem: B. O.)

¹² NÉMETH Zoltán, *Párhuzamos líratörténetek. Baka István és Tózsér Árpád költészetének összehasonlító vizsgálata = „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, szerk. BOMBITZ Attila, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 113.

¹³ *Uo.*, 115. Az elmozdulást sokkal pontosabban érzékeli Bedecs László. Vö. „Baka sokáig meg sem kísérelti átlépni a hagyományos költőiség határait, nem enged a depoetizáló tendenciáknak, a vers létmódjára és lehetőségeire rákérdező poétikáknak, a neoavantgárd törekvéseiből pedig még ötleteket sem vesz át.” BEDECS László, *Lecserélt nyelv. Baka István 1970/1990 = „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, 16. Máshol: „[A kritika] a Pehotnij-versekben és a *November angyalához* szövegeiben olyasmit fedezett fel, amit a korábbi versek nem tudtak nyújtani. Ez pedig, ha konkrétan nem is mondta ki senki, nem volt más, mint a közvetlenebb, az ünnepitől egyre távolodó nyelvhasználat, az árnyaltabb és nyitottabb intertextuális játéktér, és a szereplehetőségekre való rákérdezés, a szerep funkciójának versen belüli problematizálása.” *Uo.*, 14. A tanulmány szerzője később pontosan meg is határozza, miben ragadható meg az elmozdulás természete: véleménye szerint Baka a neoavantgárd nyomán beemelte lírájába a trágár, erotikus tematikát, miközben korábbi verseivel szemben „egy automatizmusokba hajló, már-már anakronisztikus nyelvet váltott fel egy nyitott és épp az intertextusok felismerhetőségének bizonytalansága miatt instabil nyelvvel [...]”. *Uo.*, 17.

¹⁴ FÜZI László, *Határhelyzetben. Tűnődések Baka István költészetéről = „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, 37. [Az első kiemelés a szerzőtől (F. L.), a második tőlem: B. O.]

¹⁵ FRIED István, *Baka István művei tágabb kontextusban = „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, 39. (Kiemelés tőlem: B. O.)

¹⁶ FENYŐ D. György, „A század sötétlő sírja”. *Egy vers Baka István Pehotnij-ciklusából: Társbérleti éj = „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, 168.

¹⁷ *Uo.*, 169.

¹⁸ „A szerepversek is a vallomásos versek hangvételét erősítik fel: Hány János a búcsúpoharát emeli [...], az orosz versek is a betegséget erősítik fel [...], s Yorick szókimondása is az Úrral való, a korábbinál erősebb perlekedést szolgálja, FÜZI László, *A költő titkai. Töredék Baka Istvánról = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, 222.

¹⁹ „A szerepjátszás és a személycserék világossá teszik, hogy a választott ciklusok [*Háborús téli éjszaka, Döbling, Yorick monológjai*] imitációs játékoknak tekinthetők.” ÁRPÁS – VARGA, *I. m.*, 114.

²⁰ „Nincs szerényebb költő Bakánál, szemérmességében minduntalan elbújik valaki mögé, persze csak a játék, a néha vérfagyalaló játék kedvéért is – könnyű neki, tudjuk fordításaiból is, hogy milyen könnyedén táncol a más cipőjében, de a maga lábával [...]. Sőt. Nemcsak más mögé bújik, hanem maga mögé is. A maga közéleti-politikai közérzetének vagy éppen nagyon általános emberállapotának eltávolító rétegei mögé.” PÖR, *I. m.*, 734.

²¹ „A modernitásra jellemző ellentét a költői én állítása és a világ tapasztalhatóságának kétségbevonása, illetve az ezt kifejező versvilág esztétizáló hangsúlyozása itt új megvilágításba kerül. A költői én nem azonosul ezzel a világgal, hanem épp távolságát, függetlenségét fogalmazza újra: váltakozó szerepekben, az alkotás és a költői világ önreflexiójában, a költői hagyományhoz való viszonyában, vagy az önállósuló nyelvi világgal szembeni kiszolgáltatottságában.” PAPP Ágnes Klára, *Szépség és harmónia hermeneutikája. Baka István Tájékpohár című kötetéről = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, 276.

²² Füzi László szerint a szerepjáték tekintetében is paradigmaugrás konstatálható, hiszen Baka a történelmi szerepversektől az egzisztenciális szerepversek felé fordult. Füzi László, *Határhelyzetben. Tűnődések Baka István költészetéről = „Égtajak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, 33.

²³ „A szerepversekhez mindig is vonzódo lírikus egy kvázi-szerepversciklusban [*A Szytepan Pehotnij versesfüzetében*] rendkívül személyes vonzódoásokat fejezett ki. Egyrészt azt, hogy a szerepek mindig is vele azonosak (ezt persze a figyelmes olvasó korábban is észrevehette már), másrészt pedig orosz költőként való megmutatkozásában egész életművének egyik alapélményét tette láthatóvá.” SZILÁGYI, *I. m.*, 193. Lásd még: „Baka István mai költészete már ilyen, egzisztenciális súlyú költészet. Versei ugyan változatlanul különféle szerepekben megnyilvánuló költőt mutatnak; mindazt, ami foglalkoztatja, csak mások – irodalmi, kulturális szereplők – életébe belehelyezkedve, egy fiktív világ elemeiként mondja el. [...] Szereplőre tehát az övé, jöhet tudjuk, valamennyi szerep ő maga. De ez a különféle szerepekben való megszólalás nem annyira rejtőzködés, mint – »új« tapasztalatok bevonása révén – gazdagodás. Megjeleníthető életanyaga bővül a közelített szerepek kibontása során, s önmagát tudja bennük jobban megmutatni.” LENGYEL, *I. m.*, 195.

²⁴ LATOR László, *Baka István égtájai. Baka István: Égtajak célkeresztjén = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, 168–173.

²⁵ SZÖKE Katalin, *A költő és a műfordító szerepcseréje. Baka István költészetének orosz kulturális kódja*, Forrás, 1996/5., 65–69.

²⁶ „Ugyanakkor azok, akik korábban sem a nemzet megváltójának szerepében igyekeztek érdemeket szerezni, hanem a nyelvbe fogóztatva eljutni önmagukhoz, a nyelvjáték segítségével vagy a múlt nyelvi átélésével, tematizálásával, hagyományértelmezéssel, a hajdani gesztusok elvetése árán is megkísérelték, hogy a lírai én megszólalásának még lehetőség változatait próbálgassák. Akár úgy, hogy a verset az értekezés és szinte fogalmi értelmezés felé közelítették, akár úgy, hogy megkeresték azt a magyar vagy világirodalmi alteregót, aki nem énmegosztottságát panasolja, hanem a reflexió és a tematizálás, a szövegköziség erejével megjelenített dialogikus forma és a gondolat kaland álcájában megjelenő

(és a vallomáslíra retorizáltsága ellenében működő), valamint a hagyományosan értett költőiség külsődleges eszközeiről lemondó magatartás leírásával, tanúságtételével példázza a szubjektum és objektum, az én és a világ, a nyelvi kísérlet és a nyelvi elbizonytalanodás közti szakadék áthidalhatóságát.” FRIED István, *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 25. Vö. még: „Baka István költői világának mindig két domináns érték áll a középpontjában: az irodalom és a személyiség [...]”. Jurij GUSZEV, *Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma*, Tiszatáj, 1996/9., 116.

²⁷ „– Milyen viszonyban van költői éned magánemberi egyéniségeddel?

– Verseim lírai hőse nem azonos, nem is lehet azonos »magánemberi« lényemmel. Verset csak akkor tudok írni, ha sikerül levetkezniem azt a bizonytalanságot, esendőséget, ami általában jellemez. Élményeim azért is csak többszörös áttétellel kerülnek be a versekbe, mert nem szeretem kiadni magam. Ne rám, hanem önmagára ismerjen az, aki olvas.” „Közösségekre vágyakozom”. *Beszélgetőtárs: Görömbei András = BAKA István Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 233.

²⁸ „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. *Beszélgetőtárs: Vecsernyés Imre = BAKA István Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 240.

²⁹ *Uo.*, 242. (Kiemelés tőlem: B. O.)

³⁰ *Nyelv által a világ. Beszélgetőtárs: Balog József = BAKA István Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 288.

³¹ *Uo.*, 287–288. (Kiem.: B. I.)

³² Nyilvánvaló, hogy a szöveggel való hermeneutikai értelemben vett dialógus eleve kizárja az interpretatív aktus befejezhetőségét, hiszen az jelenlegi olvasói pozíciónk végtelen lehetőségeit puszta rekonstrukcióvá fokozná. Gadamer az appellatív természetű olvasás realizálásának legfőbb feltételeként éppen ennek tudomásul vételét jelöli meg: „Die erste Feststellung, die man [...] machen muss, ist, dass Verstehen als hermeneutische Aufgabe stets schon eine Dimension der Reflexion einschließt. Verstehen ist keine bloße Reproduktion einer Erkenntnis, d. h. nicht ein bloßer wiederholter Vollzug derselben, sondern ist sich der Wiederholtheit ihres Vollzuges selber bewusst.” Hans Georg GADAMER, *Zur Problematik des Selbstverständnisses. Ein Hermeneutischer Beitrag zur Frage der ›Entmythologisierung‹* = H. G. G., *Wahrheit und Methode. Ergänzungen, Register*, hrsg. von J. C. B. MOHR (Paul Siebeck), Tübingen, 1993, 121.

³³ Itt most csak az egyik legjellemzőbbet idézem: „A más hangján megszólalás, a személyiség háttérben hagyását célzó törekvés közismert jellemzője az *induló* Babitsnak: ez lett Weöresnél nagyjából *állandó* tényezővé.” TAMÁS Attila, *Weöres Sándor*, Akadémiai, Budapest, 1978, 31. (Kiem.: T. A.)

³⁴ Vö. „Bonyolult és réteges forma bontakozik, nemcsak versek sorakoznak, életrajz körvonalai tűnnek fel, s a kettő jelentésrendszerében találja fel Weöres azt a formát, mely úgy vall rá, hogy mindig másról beszél. Terjedelmével fordított arányú a belezúfolt világ. *Lónyay Erzsébet életregénye Weöres életének*, költészeti gondolkodásának összefüggő egységű *foglalata*.” BATA Imre, *Weöres Sándor közelében*, Magvető, Budapest, 1979, 300. (Kiemelés tőlem: B. O.)

³⁵ Vö. SOMLYÓ György, *Fiú vagy lány? Megjegyzések W. S. Psychéjéhez*, Új Írás, 1972/8., 101–115.

³⁶ „A lírai hősről van szó. Ha a mű az én tartalmából áll össze, a mű csak úgy lehet egész, ha az én-tartalom – a rész – átváltozik, egységes organizmussá alakul át. A

lírai hős – a mű egyik összetevője – nem egy a priori tételezhető személyiség, nem is a költővel azonos, hanem a költő személyiségének átalakulása azonképp, hogy az én-tartalomból egység, mintegy új személyiség születik. A költő egyénisége így megannyi változatban születik újjá az egyes művekben [...]”. BATA, I. m., 56.

³⁷ *Válaszolni nehezebb. Domokos Mátyás TV-beszélgetése Weöres Sándorral = Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai, összeáll., szerk., s. a. r. DOMOKOS Mátyás, Szépirodalmi, Budapest, 1993, 354. (Kiemelések tőlem: B. O.)*

³⁸ Vö. „A szó megértésekor nem a szó közvetlen tárgyi és expresszív értelme a fontos – ez a szó külső, hazug burka; az a fontos, hogy a beszélő a valóságban mindig valamilyen érdektől hajtva használja fel ezt az értelmet és kifejezőmódot [ekszpressziója], saját helyzetétől (szakmájától, társadalmi pozíciójától stb.) és konkrét szituációtól függően. Ki és milyen körülmények között beszél: ez az, ami meghatározza a szó valódi értelmét.” Mihail BAHTYIN, *A szó a regényben = Uő., A tett filozófiája, A szó a regényben*, ford. S. HORVÁTH Géza, Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2007, 313.

³⁹ *Weöres Sándor. Bertha Bulcsú beszélgetése a költővel = Egyedül mindenkivel, 151–152. (Kiemelés tőlem: B. O.)*

⁴⁰ WEÖRES Sándor, *Post scriptum = Uő., Psyché. Egy hajdani költőné írásai*, Helikon, Budapest, 2010, 298. (Kiemelések tőlem: B. O.)

⁴¹ Vö. Martin HEIDEGGER, „...költőien lakozik az ember...”, ford. BACSÓ Béla, T-Twins, Budapest, 1994.

⁴² Erről Weöressel kapcsolatban máshol már részletesen írtam. Vö. BOROS Oszkár, *Versnyelv és identitás (Weöres Sándor: Harmadik szimfónia) = Vers – ritmus – szubjektum. Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*, szerk. HORVÁTH Kornélia – SZITÁR Katalin, Kijárat, Budapest, 434–464.

⁴³ Vö. például: „Kényszerzubbony volt már az anyaméh is / s járkálok bár látszólag szabadon / a Mindenség csak túlméretezett / bolondokházi kórterem tudom // döngtettem hát a falakat hiába / a mélységből kiálték ám az Isten / csak a lélek légszomja és e szomjon / s más kórtermeken kívül semmi sincsen // átkopogok s ha néha jó erőtlen / morzén a válasz meg sem érthetem / ember vagy angyal küldi-e s fogolytárs / vagy láthatatlan rabtartóm üzen // ó nappalok fehér kendői számat / ki tömte be tivéletek nehogy / kiüvöltsem hogy már a semmi sincsen / s még ez a semmi is fogy egyre fogy” BAKA István, *De profundis = BAKA István Művei. Versek*, a szöveget gondozta és az utószót írta BOMBITZ Attila, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2003, 127. „A szürkület patkánya már előbújt / éles fogakkal feltöri a Nap / dióhéját s farkával félszöpri / a szalmaszál sugarakat // mint ruhásszekrénynek az éjnek / szétnyílnak ajtószármái / vállfán lóg Isten sok megunt palástja / s a Megváltó vérbűzös rongyai // e világ-pincében ahol körülkerítenek / Isten-szemét és Sátánlimlomok / mióta várom már ki szabadít meg / és rémlik olykor ott fenn láb dobog // álmomban mintha elhagyott lakásom / látnám bár nincsen semmi más tudom / patkányok árnyak s néha egy homályos / fénycsík a felhő-pókhálós falon” BAKA István, *Circumderunt. H. G. emlékének = BAKA István Művei. Versek*, 128.

⁴⁴ „Mi közöm a Bibliához? Nem vagyok vallásos, már a szüleim se voltak, a Bibliát először tizenhét éves koromban olvastam (de akkor betűről betűre, egy hétig – betegség címén – az iskolából is elmaradtam, hogy átrádjam magam rajta), akkor még az érdekességét, az olvasmányaim megértéséhez szükséges lexikont látva

benne. Azután kezdtem el gyakrabban olvasgatni – főként az evangéliumokat –, hogy kezdtek felbukkanni motívumai a verseimben. Természetesen a versben szereplő Isten nem a vallás istene, számomra a sorsunkat befolyásoló, irracionálisnak érzett erők jelképe, ezért közönyös vagy gonosz.” „Közösségekre vágyakozom”. *Beszélgetőtárs: Görömbei András* = BAKA István *Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 234. Vagy: „A végzet, a természet közönye, az a gonosz részvétlenség, amellyel születésünket és halálunkat fogadja – ezek ennek az Isten-képnek az összetevői. Nálam azért ilyen Isten, mert nem vagyok hívő. De ha hívő lennék, akkor is ilyennek kellene elgondolnom, mert ebből a világból csak ilyen Isten létezésére lehet következtetni.” „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. *Beszélgetőtárs: Vecsernyés Imre* = BAKA István *Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 236.

⁴⁵ VARGA Magdolna, November angyalához. *Baka István versei* = ÁRPÁS – VARGA, *I. m.*, 263. Nagy Gábor elemzésében a *Csak a szavak* című vers „a költészet profán himnusza”. NAGY, *I. m.*, 207.

⁴⁶ BAKA István, *Csak a szavak* = Baka István *Művei. Versek*, 327.

⁴⁷ Vö. „Ez az egyetlen ilyen, a nyelv tördelésével eljátszó vers [*Ha minden széthull*], mégis kiemelkedően fontos a Baka-életművön belül – például a szonettekkel szemben, melyek nem tudják a formát kérdésessé tenni.” BEDECS, *I. m.*, 19. Lásd ezzel szemben: „Kritikák, tanulmányok közhelyévé lett a tézis: Baka István a kötött formák költője. Igaz-e vajon e kijelentés, nem szorul-e bizonyításra is, különösen akkor, ha napjainkban sokaknak ez a korszerűtlenség szinonimáját is jelenti esetleg, legalábbis a divatjelműlt, régimódi értelemben, holott Baka költészetében éppen az ellenkezőjének lehetünk tanúi: mert bár a fenti kijelentés igaz ugyan, de csak annyiban, amennyiben a hagyomány modernizálását jelenti a formai következetesség [...]”. SZIGETI Lajos Sándor, „*Metaforákkal tele, megjelenik a líra szelleme*”. *A palackba zárt szonett szabadulása*, Tiszatáj, 1996/9., 107. Továbbá: „[...] a műforma törvényei a költői öntörvényűség kibontakozásának jelentős eszközeivé válnak [...]”. Uo., 108. Vas István a formához való visszatérést irodalomtörténeti kontextusban tárgyalja, magát a formát pedig – hasonlóan Weöreshez (*Harmadik nemzedék*) – jelentésként tételezi: „Aminthogy általában is, be kell vallanom, nekem a formai tudás – ha igazi és eleven, nem pedig pusztá verstanijótanulóság – önmagában véve is imponál. És ha úgy találom, hogy üres – vagy éppen méltatlan – mondanivaló hordozója, előbb önmagamra gyanakszom: hátha félreértettem: majd kiderül az igazi jelentése. [...] És ha másért nem, azért is hinnék a formában, mert Radnóti, a hajdani avantgardista, saját képtelen, megalázóan újszerű pusztulásának a legtökéletesebb és leghagyományosabb formában tudott fölébe kerülni. A formának nincs ennél magasabb rendeltetése.” VAS István, *A versírásról* = Uő., *Körül-belül*, 105. Meglátásom szerint érdemes lenne egy Weöres, Vas és Baka formafelfogásának összefüggéseit vizsgáló kutatást elvégezni. Vö. „Arra is fontos felhívni a figyelmet, hogy Baka István költészete még egy szempontból jelent kihívást a dolgok jelenlegi állásával szemben: a költő demonstratív módon, hangsúlyozottan és következetesen tér vissza a szigorú költői formákhoz (manapság a kánonok tagadása, a kísérletezés teljes szabadsága korában az önfegyelem effajta megnyilvánulását eleve kihívásként lehet értelmezni.” GUSZEV, *I. m.*, 116.

⁴⁸ (Kiemelések tőlem: B. O.)

⁴⁹ (Kiemelések tőlem: B. O.)

⁵⁰ A centrális szakaszban nem azonosítható tiszta lejtésű sor!

⁵¹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. Benkő Loránd, Akadémiai, Budapest, 1976, III., 773.

⁵² A szöveg ezen helye szintén a ritmus által kiemelt: itt található az egyetlen lejtéssértés:

U U|–U|– U| – U|–
de mit is tegyek ha nem lehet

⁵³ Vö. „A *Gecsemáné* szerzője [...] Istent perli ember létére. Csakhogy ne feledkezzünk meg arról, hogy nem egyszerűen emberként, hanem ráadásul költőként teszi ezt, azt is mondhatnám persze, hogy az Evangéliumot átíró olvasóként/költőként, tehát nem a teológiai hermeneutikának az alapképlete szerint [...]”. SZIGETI Lajos Sándor, *(De)formáció és (de)mitologizáció. Baka István angyalainak tündöklése (és bukása?) = Uő., (De)formáció és (de)mitologizáció. Parabolák és metaforák a modernitásban*, Messzelátó, h. n., 2000, 157. Fried István a *Csak a szavak* kapcsán megjegyzi, hogy a halál felől a létre nyitott magatartás a szójelentés feltárásának, a nyelv megszervező-erejének köszönhetően támasztódik meg. FRIED, *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, 125.

⁵⁴ „De ennél most sokkal fontosabb, hogy a versek erre a problémára reflektálnak is, az ezért is fontos Yorick-monológokkal kezdődően. Yorick ugyanis maga is szerepet játszik, hiszen udvari bolond, afféle színész tehát. A haláltematika megjelenése miatt kitüntetett *Fredman szonettjeiből* Fredmanja pedig azért érdekes, mert eredetileg egy fiktív figura, az ő megidézése tehát megkettőzi a problémát. A Pehotnij-versek pedig eleve csak egy kvázi-szerep keretei lehetnek, azaz voltaképp a szerep felszámolásának versei, és pontosan azt mutatják meg, hogy a lírai én és a szerep megkülönböztetése értelmetlen, sőt lehetetlen.” BEDECS, *I. m.*, 18.

⁵⁵ FRIED, *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, 85. Vö. „Van figurának még egy jellemzője, amely talán fontosabb az eddigieknél is: Sztjepan Pehotnij *gyalogos*. Baka. Közlegény. Mint a *Téli út*ban láthattuk, olyan gyalogos, akinek lyukas a csizmája. Szerencsétlen ágrólszakadt, aki a néptribünök, tábornokok világában egyszerű közlegény, baka, alávetett, szolga, a *hatalom megaláztatja* – raskolnyikovi elmével és gondolatokkal.” NAGY, *I. m.*, 183. (Kiem.: N. G.)

⁵⁶ BAKA István, *Búcsú barátaimtól* = Baka István *Művei. Versek*, 348–349.

⁵⁷ Vö. NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról = Uő., 11+7 vers. Verselemzések, versértelmezések*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 5–70.

⁵⁸ (Kiemelés tőlem: B. O.)

⁵⁹ Innen válik igazán érthetővé, miért olyan fontos Tinyanov megjegyzése, aki a vers alapegységének a verssort, s nem a közlés szintaktikai-grammatikai szerveződését tartotta. Vö. Jurij TINYANOV, *A versnyelv problémája*, ford. SOPRONI András = Uő., *Az irodalmi tény*, vál. KÖNCZÖL Csaba, Gondolat, Budapest, 1981, 135–175. Fried István Baka-könyvében szintén megjegyzi, hogy a soráthajlás megtöri ritmikai és az értelmi egység összhangját. FRIED, *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, 128.

⁶⁰ TOLCSVAI NAGY Gábor, *Idegen szavak szótára*, Osiris, Budapest, 2007, 770.

⁶¹ (Kiemelés tőlem: B. O.)

⁶² KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez = Uő., Az olvasás*

Lehetőségei, JAK – Kijarat, Budapest, 1997, 41–51.

⁶³ Eisemann György a *Pügmalión*, illetve *A kő és az ember összefüggését* hozza fel példának: „Ugy tűnik, a szikla egyedül a hasonló szenvedés előtt tesz vallomást: némaságát, mélységes csöndjének kitörését csak az értheti meg, aki a kőben lakozó fájdalmat magában is föllismeri.” Idézi: FRIED, *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baká István lírájáról*, 134. Nagy Gábor a *Szentpéterváron újra* című verset *A Gigantopolis* felől olvassa. NAGY, I. m., 181. Lásd még: „Az erősen zenei töltésű, többnyire *rapzodikus* menetű darabok nagy száma szembeötlő: ide sorolható a Gustav Mahler *5. szimfóniájának* első tételét idéző *Trauermarsch*; a kései Liszt-zenemű parafrázisa, a *Mefisztó-keringő*, a *Halál-boleró*, a *Farkasok órája* vagy a *Háborús téli éjszaka* is. E verstípus Vörösmartytól eredeztethető, de József Attila vagy épp Weöres Sándor (gondoljunk csak zenei műfajokat imitáló darabjaira) is említhető.” *Uo.*, 81.

